Birinci Dünya Savaşı'nda İtilaf Devletleri'nin Osmanlı Ermenileriyle İlişkileri ve 1914/1915 Zeytun İsyanları

Nejla Günay*

Özet: Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine başlattığı seferberlik emrine başta Zeytun Ermenileri olmak üzere bazı Ermeniler uymadılar. Orduya katılan Ermenilerden bir kısmı askerden kaçarken bir kısmı da Rus ordusuna katılıp Osmanlı ordusuna karşı Rus ordusunun ileri ucu olarak görev yaptılar. Zeytun Ermenileri, İtilaf Devletleri'nin savaşı kazanması hâlinde bağımsızlıklarını kazanacaklarını düşündüklerinden savaştan önce ve savaş sırasında isyan çıkardılar. Böylece savaş hâlinde olan Osmanlı ordusunun bir kısmını cephelerden uzak tutarak iç asayişle ilgilenmek zorunda bıraktılar. Bu çalışmada Zeytun Ermenilerinin İtilâf Devletleriyle ilişkileri ve bunun sonucunda çıkardıkları isyanların sebep ve sonuçları incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Zeytun, Rusya, İngiltere, Ermeniler.

Giriş

XX. yüzyıl başlarında bazı ülkelerin İngiltere ve Almanya liderliğinde gruplaştıkları daha açık bir hâl almıştı. Dünyayı büyük bir savaşa doğru sürükleyen bu gruplaşma, toprakları birçok büyük devletin iştahını kabartan Osmanlı Devleti için pek hayra alamet değildi. Osmanlı Devleti'nin içinde de karışıklıklar yaşanmaktaydı. Nitekim 1908 yılında Meşrutiyet'in ilan edilmesinden hemen sonra Adana'da Türkler ve Ermeniler arasında büyük bir kargaşa yaşanmış ve birçok insan hayatını kaybetmişti. Hemen ardından İtalyanlar Trablusgarb'ı işgal ederek 1912'de imzalanan Uşi Antlaşması ile burayı Osmanlılardan alıp Osmanlı Devleti'nin Kuzey Afrika ile bağını kopardılar. Bu sırada Balkan Devletleri Osmanlı Devleti'ni Balkanlardan atmak için saldırıya geçtiler. Bağımsızlıklarını kazanmak isteyen Anadolu Ermenileri, Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki durumunu bulunmaz bir fırsat olarak gördüler ve kendi aralarındaki anlaşmazlıkları bir tarafa bırakıp birlikte hareket etmeye başladılar (Bildirici: 59). Ekim 1912'de, Osmanlı topraklarında faaliyet gösteren Sosyal Demokrat Hınçak Partisi, Taşnaksutyun, Filistin Sosyal Demokrat Yahudi İşçi Partisi ile Selanik Sosyalist İşçi Federasyonu'nun katıldığı danışma toplantısı sonunda: "Kahrolsun savaş! Yaşasın halkların uluslararası da-

* Gazi Üniversitesi, Gazi Eğitim Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi/ ANKARA
ngunay@gazi.edu.tr

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

yanışması!" içerikli bir çağrı yapıldı. Ermeniler bu çağrıya uyarak Osmanlı ordusu için askerlik yapmaktan kaçındılar. Mesela Zeytun Ermenileri, tüm Balkan Savaşı boyunca askere bir tek kişi yollamadılar (Avagyan 2005: 109). Seferberlik emrine uymayan Zeytunlu Ermeniler bir taraftan Avrupa gazetelerinde propaganda yaparak Maraş ve Cebel-i Bereket arasındaki Ermeni köylerinde yaşayan kadın ve kızların Müslümanlar tarafından dağlara kaldırıldığına dair yalan haberler yayarken (HR.SYS.:84/18) bir taraftan da silahlanma faaliyetlerine devam ettiler. 1913 yılında Sosyal Demokrat Hınçak Partisi'nin Zeytun şubesi, parti merkezinden silah talebinde bulundu (Avagyan 2005: 116).

1913 yılının yazında Zeytun'da bazı küçük olaylar yaşandı. 1 Temmuz 1913'te Maraş'tan Göksun'a giden bir kadını muhafaza etmesi için yanına verilen jandarma süvarisi Ahmet ile Suçatı Karakolu'na giden İstepan ve Mustafa ismindeki süvari jandarma ve yolcular Kakor (Tekir?) mevkiinde 12 kişilik Zeytun eşkıyasının saldırısına uğradı. Saldırıda jandarma İstepan öldürülürken jandarma Mustafa yaralandı. Olayın duyulmasıyla Maraş Mutasarrıflığı'ndan Zeytun'a takviye kuvvetler gönderildi. Takibat sonucunda Tokmak Serkis adındaki şaki yakalandı. Ancak eşkıya bu durumdan rahatsız oldu. 7 ve 8 Temmuz gecesi Zeytun Kaymakam vekili İbrahim Hakkı Efendi'nin evine taciz ateşi açıldı. Zeytun'da gerilimin yükselmesiyle bölgeye ek kuvvetler gönderilerek olayların büyümesinin önüne geçildi (DH.İD.: 158/8).

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşlarında yenilince Balkanlardaki hâkimiyetinin sona ermesinin yanı sıra ekonomik, askerî, siyasî ve sosyal anlamda da güç kaybetti. Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce asker bulmakta dahi zorlanan Osmanlı Devleti kıtalarına katıldıktan sonra firar eden veya seferberlik ilanından sonra davete icabet etmeyen Ermeni askerlerini affetti. Daha sonra bu kararın Müslüman askerler için de uygulanacağı Meclis-i Vükela'da kabul edildi (MV: 173/2).

Osmanlı Ordusunda Seferberlik İlanı ve Savaşın İlk Günlerindeki Gelişmeler

Osmanlı Devleti'nin 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilan etmesi ve ardından I. Dünya Savaşı'na İttifak Devletleri'nin yanında katılması, bağımsızlıklarını kazanmada Rusya, İngiltere ve Fransa'ya güvenen Ermenilere bekledikleri fırsatı bir kez daha verdi. Ermeniler, cephede ve cephe gerisinde İngiliz, Fransız ve Rus ordularına destek sağlamak amacıyla çalışmalar yaptılar. Ermeni propagandacılar, seferberliğin ilanının hemen ardından yabancı devletlerin konsolosları ve misyonerlerinin yardımıyla başka ülkelerdeki komitelerle haberleşmeyi temin ettiler ve Anadolu Ermenilerini hızla silahlandırdılar. Bu durum daha sonra bağımsız Ermeni devletinin başkanlığını da yapan

Taşnak Partisi'nin ileri gelenlerinden Kaçaznuni tarafından şu şekilde ifade edilmektedir (Gürün 1985: 196) :[1]

> "1914 sonbaharı başlarında Türkiye savaşa henüz girmemiş, fakat savaş hazırlıkları içindeyken, ön Kafkasya'da (Maveray-ı Kafkas) Ermeni gönüllü grupları büyük bir şevk ve bilhassa şamatayla teşekkül etmeye başladı. Taşnaksutyun Erzurum'daki birkaç hafta öncesi Genel Kurulundaki kararına rağmen mezkur grupların teşkilatlanmasında ve bilhassa silahlanmalarında Türkiye'nin aleyhinde olarak fiilen yardımcı oldu…Bugün, gönüllülerimiz ön planda mı olmalıydı diye sormanın manası yoktur. Tarihi olayların kendilerine özgü bir mantığı vardır. 1914 sonbaharında Ermeni gönüllü grupları kuruldu ve Türklere karşı dövüştüler. Bunun aksi olamazdı. Zira yaklaşık çeyrek asırdan bu yana Ermeni toplumu belli ve kaçınılmaz bir psikoloji ile beslenmişti. Bu haleti ruhiyenin tezahürü gerekliydi ve gereken oldu".

21 Eylül 1914'te Taşnak Komitesi'nin İstanbul'daki şubesinde olağanüstü bir hareketlilik olması Ermenilerin yeni bir yol haritası oluşturdukları izlenimi uyandırmaktaydı. Nitekim Taşnak Komitesi, Şam şubesini, yazdığı mektupla nasıl hareket etmeleri gerektiği konusunda bilgilendirdi. Buna göre; "Ruslar sınırı geçip Osmanlı orduları çekilmeye başladığı zaman, var olan araçlardan yararlanılarak her yanda genel bir ayaklanma başlatılmalıdır. Osmanlı ordusu böylece iki ateş arasına alınmış olacaktır. Bütün resmî binalar uçurulacak, hükûmet içerde işgal edilecek ve Alman taşıma araçlarına saldırılacaktır. Osmanlı ordusu ilerlediği takdirde Ermeni askerler silahlarıyla kıtalarından ayrılacaktır; çete oluşturup Ruslarla birleşecektir" (*Talat Paşa'nın Anıları* 2003: 63). Osmanlı hükûmeti de Ermenilerin nasıl bir tavır sergileyeceklerini tahmin ettiğinden Ermeni ileri gelenlerini çağırarak onları düşmandan yana olmamaları konusunda uyardı. Hatta Ermenilerin düşman devletlerle işbirliğinin önüne geçmek isteyen Osmanlı Hükûmeti, Ermenilere Rus ordusuna karşı Osmanlı ordusu ile birlikte hareket etmeleri ve Rus ordusunun mağlup edilmesi hâlinde özerk bir Ermenistan devleti kurulması sözü verdi. Ancak bu Taşnaklar için yeterli olmadı. Çünkü onlar Rus ordusunun başarılı olması durumunda bağımsız bir devlet kurabileceklerine inanıyorlardı (Keiler 1969: 25–26).[2]

Yabancı ülkelerde yaşayan Ermeniler İtilaf Devletleri'nin desteğiyle silahlandırılıp gruplar hâlinde Osmanlı sınırlarından içeri girdiler. Bunun için özellikle Kafkas sınırını kullandılar (Kurat 1985: 233, Uras 1987: 589–603). Ermeni komiteleri şubelerine gönderdikleri birer emirle; Rus birliklerinin ilerlemesi hâlinde Osmanlı ordusunun geri çekilişini zorlaştırmak için ne gerekiyorsa yapılması, ordunun malzeme tedarikinin engellenmesi, Osmanlı birliklerinin ilerlemesi durumunda ise Ermeni askerlerin birliklerinden ayrılarak çeteler oluşturmalarını ve Rus ordusuna katılmalarını emretti (Özdemir vd. 2004:

56–57). Resmî Rus ordusundan ayrı olarak silahlandırılan bu Ermeni çeteleri, Rus ordusunun ileri ucu olarak görev yapacaktı.[3]

Kilit bölgelerde isyanlar çıkarmak için yapılan bu hazırlıkların diğer amaçları; Türk ordusunun ilerleyişini engellemek ve cephedeki askerlere erzak ve mühimmat nakline mani olmak, Osmanlı ordusuna katılımların önüne geçmekti. Böylece düşmanın hiçbir zorlukla karşılaşmadan Anadolu içlerine ilerlemesini temin etmek hedeflenmekteydi.

Bundan sonra Ermeniler, Türkiye aleyhine düşmanca davranışlarda bulunmaktan hatta Türk birliklerine karşı saldırmaktan geri kalmadılar. Savaşın başlamasından hemen sonra Ermeni asıllı birçok asker ile subay başlarında bir Ermeni mebusu ile beraber Rus sınırını geçerek "Ermeni Gönüllü Teşkilatı"na girdiler. Bu teşkil edilen birlikler, Rus cephesindeki sınırdan geçerek Müslüman halkın oturduğu Türk topraklarını kasıp kavurdular. Ayrıca Ermeni çeteleri, Osmanlı ordusunun arkasında kalan Türk karakollarına, nakliye araçlarına ve tecrit edilmiş birliklere baskınlar düzenliyorlardı. Bunların sonucunda Türk hükûmeti ve ordu kumandanlığı Ermeni halkının büyük bir isyan çıkaracağından endişe ediyordu. Niketim önce Zeytun'da ardından Rusların yardımıyla Van'da Ermenilerin isyanı ortaya çıktı ve bu isyan aylarca devam etti (Pomiankowski 2003: 143, Hovannisian 1967: 42, Keiler 1969: 29). Bu çalışmada Zeytun Ermenilerinin Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce ve savaş başladıktan sonra çıkardıkları isyanlar ve bu isyanların sebep ve sonuçlarının ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır.

İtilaf Devletleri, 1915 yılının başlarından itibaren kendilerinden emir bekleyen Ermenileri Birinci Dünya Savaşı boyunca menfaatleri doğrultusunda kullandılar. Bu durumun da etkisiyle 2 Şubat 1915'te Osmanlı ordusu tarafından Kanal'da başlatılan harekât başarısızlıkla sonuçlandı ve Osmanlı ordusu 3 Şubat günü yaklaşık 1400 kayıp vererek geri çekilmek zorunda kaldı (Erden 2006: 40–41 vd). Osmanlı ordusu sadece Kanal'da değil Kafkas, Irak ve Çanakkale cephelerinde de şiddetli savaşlar yapmaktaydı. Ama Çanakkale cephesi devletin geleceğini doğrudan ilgilendirdiğinden hayatî önem taşıyordu. İngilizler ve Fransızların desteklediği Ermeniler, Süveyş Kanalı'nda çatışmaların devam ettiği (Erden 2006: 73) ve Çanakkale Savaşlarının en şiddetli günlerinde Zeytun'da isyan başlattı. Esasen Anadolu'nun güneyinde başlatılan bu isyan Osmanlı Devleti için hiç de şaşırtıcı olmadı. Çünkü İngilizler daha önce Osmanlı ordusunun Suriye ile bağlantısını kesmek için İskenderun Limanı'na asker çıkarmayı planlamışlar ve burada başarılı olabilmek için de 1915 yılının Ocak ayında Arap şeyhlerini kışkırtarak isyana teşvik etmişlerdir. Ancak bu plan Cemal Paşa'nın olanları fark etmesi ve gerekli tedbirleri almasıyla tutmamış, isyan hazırlığı içindeki Arap kökenli Osmanlı subayları başka cephelere kaydırılarak büyük bir felaketin önüne geçilmiştir

(Erden 2006: 66–67).[4] Fransız ve İngiliz Doğu Akdeniz orduları kumandanları bu isyanlar vasıtasıyla Suriye'yi Anadolu'dan koparmayı amaçlamaktaydı (Cemal Paşa 1996: 374).

Savaşı bir an önce bitirmek amacıyla İskenderun Limanı'na çıkarma yapmak isteyen İngilizler bölgeye keşif birlikleri gönderdiler. 3 Şubat 1915'te Adana sahiline çıkmaya teşebbüs eden 60 kadar düşman askerine Osmanlı askerleri tarafından ateş edildiği sırada, iki Ermeni asker avcı siperlerinden çıkıp düşmana doğru koşmuşlar ve teslim olmuşlardı. Bunun üzerine Ordu Kumandanlığı, birliklerdeki bütün Ermeni erlerinin cephe gerisinde görevlendirilmelerini emretti (Erden 2006: 113). İngilizler daha sonra Fransızların baskısıyla fikir değiştirerek İskenderun'a değil Çanakkale'ye asker çıkardılar.

İngiliz Albay Mark Sykes, Ermeni ileri gelenleriyle yaptığı görüşme sonucu ortaya çıkan kararları 3 Ağustos 1915'te Kahire'deki İngiliz Kuvvetleri Komutanı Sir John Maxwell'e gönderdiği raporunda şu şekilde ifade etmiştir (Özdemir vd. 2004: 65):

> "Talimatlarınızın gereği olarak Boghos Paşa'nın sekreteri Malezian ve Hınçak liderlerinden Damadian'la dün görüştüm. Kıbrıs'ta yaklaşık beş bin Ermeni toplanacak ve Kuzey Suriye sahiline bir baskın için Müttefiklerin nezaretinde silahlandırılacak ve hazır bulundurulacaktır. Bu kuvvet, Bulgar ve Türk ordularında hizmet etmiş bin beş yüz kadar kişi ile: Amerika Birleşik Devletleri'nde işçi olarak bulunan ve askerî deneyimi yetersiz kişilerden oluşacaktır. ..Suedieh'e kadar uzanacak olan harekat için sekiz yüz kişi kullanılacak ve bu alanın yirmi mil kadar çevresinde isyan çıkarılacaktır. Geriye kalan kuvvetler 50–60 kişiden oluşan küçük birlikler hâlinde Ayas ile Payas arasındaki noktalara çıkartılacak; Zeytun ve Elbistan istikametinde daha Kuzeyde Makedonya hatlarındaki komiteciler gibi görevlendirilecektir."

1914 Zeytun İsyanı

Halep Valiliği, 18 Nisan 1914 tarihinde Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre telgrafta, Maraş Mutasarrıflığından alınan bilgiye göre Zeytun kazasında bazı karışıklıklar yaşandığını haber verdi. Buna göre; 17 Nisan günü 7–8 kişilik bir eşkıya grubunun bir evde toplandığının haber alınmasıyla söz konusu ev asker tarafından abluka altına alınmış, ancak evdekilerin askerin üzerine ateş açması sonucunda olayları seyredenlerden biri ölmüştür. Bunun üzerine başını Ermeni Marhasası'nın çektiği ahaliden bir kısmı hükûmet konağını işgal etmek üzere toplanarak askerin eşkıyaya karşılık vermeden çekilmesini talep etmişlerdir. Bunun üzerine başka ölüm ve yaralanma olmasından çekinen asker geri çekilmiş ve bu esnada hükûmet civarında toplanan binlerce kişi hükûmete ve askere taş atıp üç askerin yaralanmasına sebep olmuştur. Konuyla ilgili bilgi veren Zeytun kaymakamının araştırmalarına göre evde

toplananlardan bir kısmının mahkûm, bir kısmının şüpheli, bir kısmının da asker kaçağı olduğu anlaşılmıştır (DH. EM. UM. 2.şb: 54/20–30). Bu gelişmenin duyulmasıyla Dâhiliye Nezareti konuyu incelemek üzere Zeytun'a müfettiş gönderdi. Zeytun'da incelemeler yapan mülkiye müfettişi, Zeytun Marhasası Frankliyan Efendi'nin Zeytun eşkıyasını himaye etmenin yanı sıra hükûmet ile halk arasında gerginliğe sebep olacak faaliyetler yaptığını ve hatta Zeytunluların hükûmet uygulamalarını Sis Katogikosluğu'na şikâyet etmelerine ön ayak olduğunu tespit ederek Zeytun'dan başka bir yere sürülmesini tavsiye etti (DH. EM. UM.2.şb: 68/11, Osmanlı Belgelerinde… 2007: 87–88).

Halep Valiliği Dâhiliye Nezareti'ne gönderdiği şifre ile olay sonrasında alınan tedbirleri bildirdi. Buna göre Zeytun'da bu gibi insanların çok sayıda olduğunun bilindiğini, ancak Zeytun'un geçmişinden kaynaklanan özel durumu ve seferberlik ilan edilmesinden dolayı uygunsuz bir zamanda gerekli planlamaları yapmadan hareket eden ve bu şekilde hem istenen sonucu alamayan hem de hükûmet otoritesinin sarsılmasına sebep olan kaymakamın hatasının farkına vararak istifa etme isteği kabul edilmiştir. Yeni kaymakam tayin olana kadar kaymakamlık görevi vekâleten Binbaşı Münir Efendi'ye verilmiş ve olayların soruşturulması için de Mülkiye müfettişlerinin de yer aldığı bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Ayrıca askere taş atanlarla hükûmetin icraatını engelleyenlerin tespit edilerek cezalandırılması kabul edilmiştir (DH. EM. UM.2.şb:54/20–31).

Osmanlı Devleti, 3 Ağustos 1914'te seferberlik ilân ederek asker sıkıntısı çeken Osmanlı ordusunun güçlendirilmesi yönünde çeşitli tedbirler aldı. Buna göre daha önce birçok isyan çıkmasından dolayı Zeytun'da görev yapan piyade askerlerinin tamamının kendi alaylarına intibak etmeleri emredilerek Zeytun'un güvenliğinin jandarma güçleri tarafından temin edilmesi gerektiğinin kolordu kumandanlığınca bildirilmesi üzerine Halep Valisi Celal Bey jandarmanın Zeytun'da gerekli tedbirleri bir an önce almasını emretti (ATASE, BDH: Kl.2287, Dos.32–12, Fh.1–2). Zeytunlu Ermenilerin 1850'lerden itibaren sık sık ayaklandıkları, hatta 1896 yılında çıkardıkları büyük isyanın etkileri hâlâ unutulmamışken böyle bir karar alınmasının olumsuz sonuçları olabileceği aşikârdı. Nitekim Zeytun'un tamamen askerden tecrit edilmesinin ortaya çıkaracağı sıkıntılar Dâhiliye Nazırı tarafından Harbiye Nezareti'ne bildirildi (ATASE, BDH: Kl.2287, Dos.32–12, Fh.1–3) Ancak Harbiye Nezareti, bu uyarılara; kıta askerlerinin içeride asayişi temin etmekle görevli olmayıp dışarıdan gelen saldırılara karşı devleti savunmakla yükümlü olduğu, içerde asayişin jandarma tarafından temin edileceği, Zeytun'un asayişinin 6. Kolordu'ya bağlı seyyar jandarma birlikleri tarafından sağlanacağı, şeklinde cevap verdi (ATASE, BDH: Kl.2287, Dos.32–12, Fh.1–6). Harbiye Nezareti'nin bu kritik kararı bölgede

Ermenilerin ayaklanmasına zemin hazırladı. Zira Zeytun'daki askerî birliğin kaldırılmasıyla cesaretleri artan Zeytun Ermenileri açıkça hükûmet emirlerine karşı koymaya, vergi vermemeye, askere gitmemeye, askerlik şubelerine kayıt için giden Müslümanların yollarını keserek onları gasp edip katletmeye başladılar. Hatta daha da ileri giderek memleketlerini koruma bahanesiyle ve askerlik hizmeti karşılığında kumandan ve askerlerini kendilerinin belirleyeceği Zeytun Fedai Alayı adıyla bir silahlı birlik kurmalarına izin verilmesini talep ettiler. Bu istekleri geri çevrilince silahlı gruplar hâlinde dağlara çıkarak isyan başlattılar (Ermeni Komitelerinin… 1983: 218, Süslü 1990: 71–72). Dağa çıkıp isyan eden Zeytunlu Ermenilerin 25'i eşkıyalığı hayat tarzı hâline getirmiş kişilerdi (Kerr 1973: 16, Bryce-Toynbee 2006: 257).[5]

Zeytun, seferberliğin ilan edilmesinden sonra asker kaçaklarının kaçıp saklandıkları bir yer hâline geldiğinden Zeytunlu Ermeniler her geçen gün gücünü artırıyor, bu da onların devlete meydan okumalarında etkili oluyordu. Maraş Mutasarrıflığı bu gelişmeleri 25 Ağustos 1914'te Halep Valiliği aracılığı ile Başkumandanlığa bildirerek Zeytun'daki asker kaçaklarının sayısının her geçen gün arttığı, bunların seyyar jandarma ile yakalanmalarının mümkün olmadığı, o yüzden Zeytun'da çıkması kuvvetle muhtemel olayların engellenmesi için kaldırılan kuvvetin yerine yenisinin bir an önce konması gerektiği uyarısında bulundu (ATASE, BDH: Kl.2287, Dos.32–12, Fh.1–8). Dolayısıyla Zeytun'da yaşanan gelişmeler Osmanlı Devleti için hem bağımsız Ermeni devleti kurma amacıyla cephe gerisinde İtilaf Devletleri'ne destek olmak isteyen Zeytun Ermenilerinin isyan hareketini engellenmesi hem de asker bulmakta zorlanan Osmanlı Devleti'nin askerden firar edenlere karşı mücadele etmesi anlamına gelmekteydi.

Seferberliğin ilan edilmesinden sonra asker temin etme Osmanlı Devleti'nin en önemli problemlerindendi. Çünkü askerden kaçmak isteyen bazı Osmanlı vatandaşları Yunanistan, Bulgaristan, Amerika Birleşik Devletleri ve İtalya gibi devletlerin vatandaşlığına geçip bu devletlerin konsoloslarından aldıkları belgelerle durumlarını kanıtlayıp askerden muaf olurken bazıları da görevlilere rüşvet vererek çürük raporu alıyorlardı (Mutlu 2007: 33–40). Öte yandan Ermenilerin faaliyetlerinden haberdar olan hükûmet onları silahlı asker olarak kullanmaktan çekinerek cephe gerisinde kullanılmak üzere amele taburlarında istihdam ediyordu (Mutlu 2007: 49). Harbiye Nezareti, bu taburlarda görevlendirilen Ermenilerin Taşnak Komitesi'ne mensup ırkdaşlarıyla bağlantı kurup olay çıkarmasından çekinerek 1., 2., 3. ve 4. Ordu komutanlıklarına konuyla ilgili gerekli caydırıcı tedbirlerin alınmasını emretti (ATASE, BDH, Kl.2291, Dos.24–27, Fh.6).[6]

Zeytun Ermenileri, öteden beri isyan çıkarmaya karar verdiklerinde çevredeki Müslüman köylerini basarlar ve oradan geçen yolculara saldırırlardı. 30

Ağustos 1914'te Zeytun askerlik şubesinden terhis olup Fırnıs yoluyla köylerine dönmeye çalışan 100 kadar Andırınlı Müslüman Zeytun Ermenilerinin saldırısına uğradı. Müslümanların para ve eşyası gasp edildi, büyük kısmı yaralandı ve öldürüldü (Ermeni Komitelerinin… 1983: 218).[7] İsyanı devam ettirmeye kararlı olan Zeytun Ermenilerinden 40 eşkıya, 1 Eylül 1914 tarihinde Zeytun'a 1 saat uzaklıktaki Kaymakam Pınarı mevkiinde Maraş'a gitmekte olan Beşanlı Köyü Müslümanlarından 21 yolcuya saldırarak 12 bin kuruş paralarını gasp ettiler. Bu olay çevredeki tüm Müslüman köylerinde endişeyle karşılandı. Hatta kışlada görevli bulunan çevre köy halkından 30 kadar asker firar ederek evlerine döndüler. Müslümanların da bu saldırılara karşılık vermesiyle olayların büyümesinden korkan hükûmet, hem buna engel olmak hem de Zeytunluların yapabilecekleri başka saldırıların önüne geçebilmek için Maraş'ta bulunan 200 kişilik birlikle sonuç alınamayacağından 1160 mevcutlu depo taburunun da Zeytun'a gönderilmesine karar verdi. Ayrıca Dâhiliye Nezareti, seferberlik nedeniyle Zeytun'dan kaldırılmış kuvvet yerine çok acil olarak başka kuvvet gönderilmesini Suriye ve Havalisi Umum Komutanlığı ile 4. Kolordu Komutanlığı'na bildirdi (ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos. 32–12, Fh. 1–10, 1–12; Askeri Tarih… 1982: 15–17; Belgelerle Ermeni… 1992: 175). Yapılan takibat sonucunda eşkıyadan Deli Usta oğlu Levon'un kendiliğinden teslim olduğu, meşhur Şakalyan'ın jandarmalar tarafından yakalandığı (ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos. 32–12, Fh. 1–14) ve diğer eşkıyanın peyderpey yakalandığı ya da teslim olduğu Halep Seyyar Jandarma Fırkası tarafından 4. Ordu Kumandanı Zeki Paşa'ya bildirildi (ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos. 32–12, Fh. 1–10, 1-16). Eşkıyadan 61'i kendi imal ettikleri silah ve mühimmatla beraber yakalanırken 80 kadarı halen firardaydı. Ele geçirilen silahlar arasında 29 adet martini ve gra, 612 çakmaklı, 21 çifteli tüfek, 12 mavzer tabanca ile değişik ölçülerde birçok adi tabanca ve ayrıca 70 kadar nakliye hayvanı vardı. Tutuklanan eşkıya kendilerini ilgilendiren her türlü belge ve kanıtla birlikte Maraş Mutasarrıfı'nın da eşlik ettiği depo taburuyla beraber Maraş'a nakledildi (ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos. 32–12, Fh. 1–10, 1–18, Ermeni Komitelerinin… 1983: 218).

Bu gelişmeler üzerine Zeytun Ermeni Marhasası Ohannes Efendi ve bazı Zeytunlular Halep Valiliğine telgraf çekerek birkaç asker kaçağının cahilce davranışlarının bütün Zeytunlulara mal edilemeyeceğini ve Zeytun'da bir ihtilal hazırlığı olduğu iddialarının gerçek olmadığını bildirdiler. Yerel hükûmet yetkilileri, Zeytunlulara kendilerinin devlete bağlılıklarından şüphe edilmediğini, ancak seferberliğin ilan edildiği şu günlerde Zeytunluların bile itidalli olmalarının gerektiği, hükûmetin emirlerine karşı gelmemeleri ve asker firarilerinin bir an önce birliklerine teslim olmalarını bildirdi. Ayrıca bölgeye, oradaki bazı çetelerin askere gidenlere saldırmaları sebebiyle asker sevk edildiği, hükûmetin Zeytun'u kuşatmak gibi bir amacının olmadığı özellikle vur-

gulandı (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–49). Daha sonra tahkikatın genişletilmesiyle Zeytun Ermeni Marhasası eşkıyaya yardım ve yataklık ettiği, silahların temininde rolü olduğu ve kilisesi olmayan yerlere din görevlisi atamak suretiyle askerî uygulamalara riayet etmemesi nedeniyle tutuklanarak 6 Eylül 1914'te Divan-ı Harb'e sevk edildi (Osmanlı Belgelerinde…2007: 91).

Birinci Dünya Savaşı Sırasında Zeytun İsyanı

Osmanlı Devleti'nin 29–30 Ekim 1914 tarihinde resmî olarak Birinci Dünya Savaşı'na müdahil olmasının hemen ardından İtilaf Devletleri, daha önce Ermenilerle ilgili olarak yaptıkları planı uygulamaya koydular. Nitekim 12 Kasım 1914 günü İngiltere'nin Kahire'deki diplomatik temsilcisi M. Chcetham, Dışişleri Bakanı'na gönderdiği telgrafta "Bogos Nubar Paşa'nın Türkiye ile reformlar konusunda anlaşmak için pek umudu kalmayan Kilikya Ermenilerinin Adana, Mersin ve İskenderun'a yapılacak bir çıkarmada Müttefiklerin safında gönüllü olarak yer alabileceklerini; bölgenin dağlık kısımlarındaki Ermenilerin de silah ve cephane ile donatılırlarsa Türkiye'ye karşı isyan edebileceklerini" bildirdiğini nakletmektedir (Özdemir vd. 2004: 58).[8]

Bogos Nubar Paşa'nın kastettiği dağlık bölge hiç kuşkusuz Zeytun'dur (Arşiv Belgelerinde… 2008: 40).[9] Nitekim bölgede bir süre sükûnet hâkim olsa da Aralık ayında Zeytunluların dikkat çekici eylemlerinin yeniden başlamasıyla Göksun Kaymakamlığı tarafından yapılan tahkikat sonucunda Zeytun Ermenilerinin Marhasa Ohannes önderliğinde ihtilal hazırlığında olduklarının belirlendiği bildirilmiştir. Bunun üzerine Dâhiliye Nezareti, Zeytun Kaymakam vekiline teyakkuzda olunmasını ve hatta eşkıyanın dışarıdan kuvvet gelmeksizin kontrol altına alınmasını emretti (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–48). Ayrıca Zeytun Marhasası Ohannes Efendi'nin halkı isyana teşvik etmesi nedeniyle Zeytun'dan sürülmesi konusunda Patrikhane nezdinde girişimde bulunulması Halep Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'nden arz edildi (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–47).[10]

Zeytun, askerden kaçan diğer Anadolu Ermenilerinin de saklandıkları bir yerdi. Bu yüzden hükûmet ve Zeytunlular sık sık karşılaşmaktaydı. Mesela 10 Şubat 1915 tarihinde Zeytun'un bazı mahallelerinde bir jandarma dövülerek silah ve cephanesi eşkıya tarafından alındı. 21 Şubat 1915'te askerden kaçan Zeytunlulardan Çulhaven oğlu Leon, Darik oğlu Ohannes ve Kara Ağahis? Oğlu İstepan'ın askerler tarafından takip edilmesiyle İstepan yakalanmış ve diğer firarilerin yakalanmaları için de takibe devam edilmiştir (DH.EM.UM.2.şb: 54/20-14). Zeytunluların Osmanlı ordusuna katılmama sebepleri düşmanla işbirliği yapıp Osmanlı ordusunu arkadan vurarak bir an önce Osmanlı Devleti'nin yıkılmasını sağlayıp Kilikya Ermeni Devleti kurmak arzusundan kaynaklanmaktaydı. Öyle ki Zeytunlu Ermenilerin Rusya'daki temsilcisi Kafkasya Rus ordusu karargâhına giderek 15 bin Ermeni'nin Türk-

lerin ulaşım şebekesine saldırmak için beklediğini, ancak silah ve cephanelerinin yetersiz olduğunu, İskenderun Limanı'ndan kendilerine kolaylıkla silah ve cephane ulaştırılabileceğini bildirdi. Bunun üzerine Rusya, Zeytun'a Rusya'dan silah sokmanın imkânsız olması ve Fransız ve İngiliz hükûmetlerinin Zeytun'a İskenderun üzerinden silah ve cephane sokmalarının önemi nedeniyle Paris ve Londra büyükelçilerini bu konuyla ilgilenmek üzere görevlendirdi. Büyükelçiler hiç zaman kaybetmeden İngiltere ve Fransa Dışişleri Bakanlıkları nezdinde girişimde bulunarak konunun önemini anlattılar (Beylerian 1983: 7–8, Dilan 2005: LXXVI-LXXVII, Özdemir vd. 2004: 59).

Zeytunluların Avrupalılar ile işbirliği hâlinde olduklarının deneyimli Osmanlı bürokratları tarafından tahmin edilmesi zor değildi. Zeytun'un eskiden beri isyankâr bir yapısı olması ve Zeytunluların hükûmeti tahrik ederek olaylar çıkarıp Avrupalı devletleri bu işe müdahale ettirmeye çalışmalarından dolayı endişelenen Halep Valisi Celal Bey, başta Halep Ermeni Marhasası olmak üzere bazı Ermeni ileri gelenlerini uyararak Zeytun'da çıkarılmaya çalışılan olayların gerçekleşmesi halinde sonuçlarının çok kötü olacağını söyledi ve ona göre hareket etmeleri konusunda onları ikaz etti. Ancak bu uyarılara rağmen Zeytunlular bildiklerinden geri kalmadılar.

1 Mart'ta 70–80 kadar asker firarisi hükûmeti basmak teşebbüsünde bulunduysa da başarılı olamadılar (DH. EM. UM.2.şb: 5/32, Osmanlı Belgelerinde…2007: 112–113). 2 Mart 1915 gecesi Kargalar Mahallesi'nde silah atıp asker kaçaklarının hükûmeti basacakları söylentisini yaydılar ve böylece Müslüman halka korku salıp Ermenilerin hükûmete itaat etmemelerini istediler. Hükûmet, bu meydan okuma karşısında bazı tedbirler aldı ve iki Ermeni ileri geleniyle Protestan misyoner Herr Blank'ten oluşan bir komiteyi Zeytun'a gönderip bir anlaşma temin ederek çıkması muhtemel çatışmaların önüne geçmek istedi. Zeytunlular, kanun kaçaklarının teslim olmaları konusunda ne gerekiyorsa yaptıklarını ancak başarılı olamadıklarını söylediler. Böylece komisyonun çalışmalarından sonuç alınamaması (Gürün 1985: 201) üzerine Osmanlı hükûmet yetkilileri Zeytunlulara, "Ya asker kaçaklarını teslim edersiniz ya da olacaklardan siz sorumlu olursunuz" diyerek onları suçluları teslim etmeye zorladılar (Hartunian 1968: 54). Bu gelişmeyle daha önce Zeytun'da yaşanan her olayda olduğu gibi Ermeni Marhasası Derkâr ile Belediye Reisi kaymakamlığa giderek olaylardan dolayı fevkalade üzüntülü olduklarını, olayların daha da büyümemesi için suçluların Zeytun dışına çıkarılmaları için yardıma hazır olduklarını bildirdiler. Fakat asker firarîlerinden sadece 40'ı teslim olurken asi Zeytun Ermenileri dağlarda barınmaya devam etti (Hartunian 1968: 54).

Öte yandan Halep Valiliği, her an patlamaya hazır bir bomba olan Zeytun'a iki bölük asker gönderilmesini, ancak bu bölüklere kumanda edecek zabitin zamana göre hareket etmeyi bilen biri olmasını 4. Ordu Kumandalığı'ndan

talep etmeyi kararlaştırarak burada daha da çıkması muhtemel olayların önüne geçmeye çalıştı (DH. EM. UM.2.şb: 54/20- 15). Ayrıca Dâhiliye Nazırı Talat Paşa ve Sadrazam Mehmet Sait Paşa'nın hazırladığı tezkire doğrultusunda Halep'e bağlı Maraş livasıın müstakil sancak hâline getirilmesine dair Padişah iradesi 3 Mart 1915'te yürürlüğe girdi (DH.İD.: 222/21). Bu düzenlemeyle Ermenilerle mücadelede daha hızlı hareket edilmesi amaçlanmaktaydı.

Zeytun Ermenilerinin Çanakkale'de ölüm-kalım mücadelesi veren Osmanlı Devleti'nin kesin bir yenilgiye uğrayarak yıkılmasını istemelerinin (Bryce-Toynbee 2006: 259, Ahmet Rüstem Bey 2001: 117) de etkisiyle gelen geçene yönelik saldırıları devam etti. Küçük bir jandarma müfrezesi Maraş ile Zeytun arasında 30 kişilik Zeytun Ermeni eşkıyasının saldırısına uğradı. Bu saldırıda altı jandarma şehit oldu. İki jandarma eşliğinde Zeytun'a gelmekte olan başka bir jandarma müfrezesi silahları alındıktan sonra asiler tarafından Tekke Manastırı'na (Saint Mary Kilisesi) hapsedildi. Bu olay üzerine Başkumandanlık, Ermenilerle meskûn bölgelerden geçecek olan müfrezelerin daha sıkı korunmaları gerektiği konusunda bir tamim yayınladı (DH. EM. UM.2.şb: 68/30–1, Osmanlı Belgelerinde…2007: 114–115, ATBD 1982: 97).

10 Mart 1915'te 500 asker Zeytun'a sevk edildi.[11] Divan-ı Harbi Örfî teşkil edilmesinden dolayı Maraş Mutasarrıfı Mümtaz Bey ertesi gün Zeytun'a hareket etti ve ayrıca Elbistan ile iletişimin yeniden kurulabilmesi için Zeytunluların kestiği telgraf telleri onarıldı (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–12). Mümtaz Bey Zeytun'a ulaştığında düşmanın eline geçen silahlardan sadece dört martini ile iki dinyesteri numaraları silinmiş olduğu hâlde ele geçirebildi (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–10). Zeytunluların askerden gasbettiği silahların çoğu kurtarılamadı (Eyicil 1999: 334). Bu gelişmeler üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Hicaz Jandarma Alay Kumandanı Hurşit Bey'i Zeytun'a gitmek üzere görevlendirerek yanına iki cebel topu ile bir piyade taburu verilmesini emretti (Eyicil 1999: 335).

Maraş Mutasarrıfı Mümtaz Bey, Zeytun'a ulaştıktan sonra yaptığı incelemelerde, Zeytun'daki olayların gidişatının altı ay önceki karışıklıklarla kıyaslanamayacak kadar farklı geliştiğini, altı ay önceki olayların kendiliğinden çıkmış adi bir vaka olduğu halde şimdiki olayların önceden planlanmış ve siyasi içerikli olduğunu tespit etti. Hâl böyle olunca hükûmetin daha temkinli hareket etmesi gerektiğini ve önlemlerin kati ve caydırıcı olmasının önemini bildirdi. Konunun ciddiyetinin farkında olan Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa, Zeytunlu Ermenilerin Haçin ve Dörtyol Ermenileri ile işbirliği yapmalarının önüne geçmek için buralarda da bir Nizamiye Taburu görevlendirdi (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–7). Zeytun'da bulunan Ermeni temsilcileri de Ermeni Patrikhanesi'ne olayların gidişatı hakkında bilgi vermekteydi. Ermeni

Marhasası Haçador ve Katolik Marhasası Akrebyan'ın Patrikhane'ye bildirdiğine göre firarilerle asker arasında yaşanan çatışmalarda ahali askerle birlikte hareket etmekteydi (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–34).

Olaylar Maraş Mutasarrıfı Mümtaz Bey Zeytun'da iken de devam etti. 12 Mart gecesi eşkıyanın devriye gezen jandarma üzerine ateş açması sonucunda biri asker iki kişi öldü, üç kişi yaralanırken eşkıyadan da iki kişi öldü (DH. EM. UM.2.şb: 68/31, Osmanlı Belgelerinde…2007: 115–116).

Hurşit Paşa, 21 Mart 1915'te Zeytun'a ulaştı. Ancak toplar ve askerin tamamı henüz gelmediği için harekâta başlanamadı (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–8). Beklenen kuvvetler 22 Mart'ta Zeytun'a ulaştı. Öte yandan Zeytun Ermenilerinin Haçin ve Dörtyol Ermenileriyle bağlantısını kesecek olan tabur 24 Mart'ta görev yerinde olacağından harekâtın 24 Mart gecesi başlatılması kararlaştırıldı (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–36). 24 Mart gecesi Zeytun'a hâkim üç tepeyi bir bölük askerle tutan Osmanlı askeri, sabah saat 1'de Tekke Manastırı ile manastırın çevresindeki yaklaşık 20 evi üç bölük askerle kuşattı. Önce iki cebel topu ve daha sonra bir de mandallı top ile adı geçen yerler bombardımana tutularak gedikler açıldı. Buna rağmen söz konusu Manastır gayet müstahkem olduğundan burada bulunan asiler, daha önce açmış oldukları mazgallardan ateşe devam ettiler. Üstelik aralıksız ateş etmeleri cephanelerinin ne kadar çok olduğunu göstermekteydi. Bu hazırlık karşısında şaşıran Osmanlı askerleri gerekli tertibatı alabilmek için ateşe ara verdiler. Eşkıya sayısının 500–600 civarında olduğu tahmin edilmekteydi. Bu ilk karşılaşma sırasında altı Osmanlı askeri şehit oldu, 12'si hafif olmak üzere 26'sı da yaralandı. Şehit düşen askerler arasında Maraş Jandarma Tabur Kumandanı Binbaşı Süleyman'da vardı (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–34).[12] Binbaşı Süleyman Bey, manastıra hücum edildiği sırada askeri teşvik etmek amacıyla en önde hücum etmiş ve yukarıdan atılan kurşunla şehit edilmiştir. 24/25 Mart gecesi boyunca süren çatışmalarda toplam dokuz asker şehit düştü, 27'si de yaralandı. Eşkıyadan 32 kişi ölürken geri kalanı karanlıktan istifade ederek kaçtı. Sabah manastıra girildiği sırada beş eşkıya manastırı ateşe vermişlerse de yakalanarak öldürülmüşlerdir (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–16).[13]

Askerler kısa sürede Zeytun'da hâkimiyet kurdular ve 25 Mart günü herhangi bir olay meydana gelmedi (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–37). Kasabanın tüm girişlerine asker yerleştirilerek suçluların kasaba dışına kaçmaları engellendi. Seyyar jandarma taburuna mensup 200 kadar asker görevlendirilerek zabitlerle birlikte kasabadaki tüm evler arandı. Bu sırada meydana gelen karışıklıklarda beşi yaralanmış olan 25 şüpheli yakalandı. Yapılan aramalarda çok sayıda tüfek, tabanca, kama, bıçak, bir miktar barut, iki cemiyet mührü, birçok fotoğraf ve niteliği henüz belirlenemeyen çok sayıda evrak ele geçirildi. Kasabanın güvenliğini temin etmek amacıyla stratejik yerlerde olan bazı

evlere asker yerleştirildi. Asker firarilerini sakladığı düşünülen bazı kişiler firarileri teslim etmeleri konusunda uyarıldılar. Bu arada Zeytun halkının büyük kısmının Zeytun'u terk ettiği gözlendi (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–17).

Zeytun'da yapılan takibat ve gösterilen kararlılık sayesinde askerden kaçanların sayısında önemli bir azalma oldu. Maraş'ın içinden 300 kişi askere alınmak üzere askerlik şubelerine başvurdu ve Zeytun ile Elbistan taraflarındaki asker firarîleri hızla yakalanmaya başlandı (ATASE, BDH, Kl.2287, Dos.32–12, Fh.1–32,33). Bu karışıklıklardan çevre illerde yaşayan hem Müslüman hem de Ermeniler tedirgin oldu. Nitekim Antep'te Müslüman mahallelerinde oturan Ermeniler gece karanlığından faydalanarak Ermeni mahallelerine taşınmaya başladılar. Bunda tedirginliğin yanı sıra Ermeni vatandaşların bir araya gelip güç oluşturmak ve birlikte hareket etmek arzusu da etkilidir. Bunun üzerine Dördüncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa bir genelge yayınladı. Buna göre; Zeytun'daki harekâtın asker firarîleriyle kanunlara uymayanlara karşı yapıldığı, Ermeni vatandaşların büyük kısmının vatana ve devlete bağlılıklarından şüphe edilmediği, bu yüzden diğer vatandaşların Ermenilere yönelik hiçbir hareket yapmamaları uyarısında bulundu. Genelgeyle memleketin sükûn ve asayişini bozanların cezasını devletin vereceği, vatandaşların bu işe müdahale etmemelerinin önemi vurgulanarak bu emre uymayanlara ağır cezalar verileceği ifade edildi ve konuyla ilgili olarak çeşitli düzenlemeler yapıldı. Bu düzenlemelere göre; hiçbir Ermeni'nin yer değiştirmesine izin verilmemesi ve daha önceden yer değiştirenlerin eski mahallerine dönmesi, ahalinin can, mal ve namus güvenliğinin temin edilmesi ve ihtilalci olsun olmasın Ermeni vatandaşlara saldıran Müslümanlar olursa derhal cezalandırılması kararlaştırıldı (Arşiv Belgeleriyle… 2008: 3, Osmanlı Belgelerinde…2007: 120–121):

29 Mart 1915'te hükumetin kararlı tutumunu gören asker firarilerinden 130'u daha kendiliğinden teslim olurken beş zanlı askerler tarafından tevkif edildi ve bunlardan 45'i Maraş'a gönderildi (DH. EM. UM.2.şb: 54/20–19). Maraş'a gönderilenler arasında Zeytun Belediye Başkanı Nazaret Çavuş da vardı (Hartunian 1968: 55). Tutuklananlardan Melkon ifadesinde; komitenin kendilerini, İngilizlerin İskenderun'a asker çıkardıkları söyleyip İngilizlere destek olmak için isyan çıkarmak suretiyle orduya asker katılımını engellemek ve devleti Zeytun'da meşgul etmekle görevlendirdiğini söyledi (Parmaksızoğlu 1981: 79–80).

Maraş'a gönderilen zanlıların Divan-ı Harbi Örfî'de yargılanmalarına karar verildi ve yargılamalara Nisan ayının başında başlandı.

Maraş Divan-ı Harbi Örfîsi bir taraftan da Ermenilerin Maraş'ta örgütlenmelerine karşı mücadele başlattı. Buna göre Mısır'da bulunan "Barigor Ziragan" adlı Ermeni şirketi tarafından Adana ve Halep'teki halka ziraat eğitimi amacıyla gönderilen Gazaros Polat isimli kişinin Paris'te ziraat eğitimi aldığı ve Taşnaksutyun Cemiyeti'nin üyesi olduğu Zeytun, Kozan, Adana'da bulun-

duğu ve 30 Haziran 1914 tarihinde Dörtyol üzerinden Maraş'a gelerek burada ikamet etmeye başladığı anlaşıldı. Maraş Protestan ruhanî lideri Badaylı Harun Efendi, Alman Mektebi Muallimi Ağya Efendi, muallim Paçacıyan Artin Efendi, Mekteb-i İdadî Fransızca muallimi Ohannes Şişmanyan ve Dr. Kalmust Kakunyan ve beş-altı kişinin cemiyete üye oldukları ortaya çıkarıldı. Adı geçen kişilerin evlerinde yapılan aramalarda örgüte ait belgeler, halka dağıtılacak bildiriler ve örgütün Mısır'daki merkezi ile yapılan yazışmaların ele geçirildiği 17 Nisan 1915 tarihinde Halep Valiliği tarafından Dâhiliye Nezareti'ne bildirildi (DH. EM. UM.2.şb: 9/78; DH. EM. UM. 2.şb: 54/20–17).[14]

Zeytun'daki olaylarla ilgili olarak sanık ve tanık ifadeleri ve soruşturma evrakıyla eklerinin incelenmesi sonucunda Yarbay Mehmet Şükrü başkanlığında dört üyeden oluşan mahkeme heyeti 24 Temmuz 1915'te karar aşamasına geldi. Buna göre her ne kadar suçlanan tutuklulardan bazıları suçu kabul etmeyip bütün suçları firarda bulunan kişilere yüklemişlerse de yargılamadan ve tutanaklardaki delillerden çıkarılan sonuca göre; Ermenilerin öteden beri takip ettikleri Ermeni bağımsızlığı amacını gerçekleştirmek için Osmanlı Devleti'nin mevcut sıkıntılı durumundan yararlanıp bir ortam oluşturulmak istenmiştir. Bu nedenle içeride bir ihtilal ve genel ayaklanma başlatabilmek için çete oluşturan bazı Ermeniler, Maraş'tan Zeytun'daki jandarma birliğine cephane getirmek üzere 17 askerin sevk edildiğini duymuşlar ve bunun üzerine Ali Kayası mevkiinde cephane getiren askerleri pusuya düşürmek suretiyle yedisini şehit etmişlerdir. Çete üyelerinin ifadelerinden devlet aleyhine planlar yapmak üzere gizli toplantılar tertipledikleri belirlenmiştir. Ayrıca sanıkların Hükûmet Konağı'nı basıp jandarmaların silahlarını gasp etmek, civar köylerde oturan bazı Müslümanlarla jandarma erlerinden ikisini öldürmek, telgraf tellerini keserek haberleşmeyi engellemek ve seferberlik emrine uymayarak devletin emirlerine açıkça karşı çıkmak suçlarını işledikleri tespit edilerek işledikleri suça göre cezaya çarptırılmalarına karar verilmiştir (Arşiv Belgeleriyle…2008: 38–39).

Sonuç

Zeytun Ermenileri arasında bağımsızlık hareketleri 1850'den itibaren başlamış, bu yüzden de Osmanlı Devleti'nin yaşadığı her karışıklığı bağımsız Ermenistan devleti kurabilmek için bir fırsat olarak görmüşlerdir. Dolayısıyla Osmanlı ordusu tarafından ilan edilen seferberlik emrine uymayarak ne Balkan Savaşlarında ne de Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusuna asker göndermemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin Almanya tarafında savaşa girmesini fırsat olarak gören Taşnak Komitesi, Anadolu Ermenileri adına Rusya ile anlaştı. Buna göre Osmanlı ordusunda silâhaltına alınan Ermeniler Rus tarafına geçtiler ve küçük çeteler hâlinde örgütlenip Osmanlı ordusuna karşı Rus ordusunun ileri gönüllü alayları olma görevini üstlendiler.

İtilaf Devletleri Osmanlı ordusunu yenebilmek için Osmanlı halklarını isyana teşvik etti. İngilizlerin Kanal harekâtının devam ettiği sırada Arapları isyan ettirme girişimi başarısızlıkla sonuçlandı. Fakat Ermeniler isyan çıkarmak için gönüllüydü. Çünkü Osmanlı Devleti yıkılırsa bağımsızlıklarını elde edeceklerine inanıyorlardı.

Harbiye Nezareti Osmanlı Devleti'nin birçok cephede savaşması ve askerden kaçmalar nedeniyle asker sıkıntısı yaşaması sebebiyle 1879'dan beri Zeytun'da bulunan askerî bölük ordu komutanlığı tarafından cepheye sevk edilerek Zeytun'un güvenliğinin seyyar jandarma tarafından sağlanmasına karar verdi. Zeytun'daki askerî birliğin kaldırılması isyan etme planları yapan Ermenilerin cesaretini artırdı. Çünkü seyyar jandarma kuvvetleri asker kaçaklarının katılımıyla gücünü iyice artıran Zeytun Ermenileriyle baş edecek kadar güçlü değildi. Üstelik Ermenilerin isyan çıkarmasının ardından cephelerdeki askerlerin bir bölümünün Zeytun'a kaydırılması zarureti ortaya çıkmış, bu da cephelerde görevli asker sayısının azalmasına sebep olmuştur. Dolayısıyla devletin çok sayıda cephede savaşması ve asker sıkıntısı çekilmesi nedeniyle sonuçlarının ne olacağı hesaplanmadan alınan kararlar ordunun gereksiz yere uğraşmak zorunda kalması sonucunu beraberinde getirmiştir.

Birinci Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun en önemli problemlerinden biri asker kaçaklarıydı. Ermeni asker kaçakları daha çok Bitlis ve Zeytun'a kaçmaktaydı. Zeytun'un asker kaçaklarının toplandığı bir merkez hâline gelmesiyle Zeytunlu Ermenilerin silâhlı gücü iyice arttı. Ermenilerin çevredeki Müslüman köylere baskınlar yapıp yoldan gelip geçenleri katl ve gasbetmeye başlamasıyla Zeytun'a harekât yapılması mecburiyet kazandı.1914 yılının yaz sonlarında yapılan harekâtla asker kaçaklarının bir bölümü yakalandıysa da olayların elebaşı olan Zeytun eşkıyası kaçmayı başardı.

Zeytun Ermenileri Çanakkale Savaşları'nın devam ettiği Mart 1915'te eylemlerini yeniden başlattı. Ermenilerin orduya cephane taşıyan askerlerin bir kısmını öldürüp bir kısmını esir almaları üzerine Zeytun'a takviye kuvvetler gönderildi. Bu, cephede olması gereken askerlerin içeride meşgul edilmesi anlamına geliyordu. Yapılan harekât sonucunda Zeytunlu asiler yakalanamadı. Ancak bu harekât asker kaçakları üzerinde etkili oldu. Asker kaçakları orduya geri dönmeye başladılar. Böylece harekâtın amaçlarından birine ulaşılmış oldu.

Açıklamalar

1. Kaçaznuni'nin bu görüşlerini dile getirdiği 1923 Parti Konferansı Raporu'na dair daha ayrıntılı bilgi için bk. (Kaçaznuni 2005) Ayrıca Osmanlı tebası Hristiyan azınlığın Birinci Dünya Savaşı'nda düşman devletlerle ilişkileri için bk. Sonyel 2001a: 691.

2. İttihat ve Terakki Partisi'nin, Taşnakların 1914 yazında Erzurum'da yaptıkları toplantıya Bahaddin Şakir, Ömer Naci ve Hilmi Bey'lerden oluşan bir heyet göndererek Erzurum, Van ve Bitlis eyaletlerinin de olduğu toraklarda özerk bir Ermenistan kurulmasını teklif ettikleri hakkında bk. (Hovannisian 1967: 41–42). Ayrıca bu konudaki tartışmalar için bk. Gürün 1985: 194–197.
3. Bu planın Kilikya Ermenilerine faydası olmadığı, hatta onları yarı yolda bıraktığı görüşleri için bkz (Walker 1990: 204; Sonyel 2001b: 97).
4. Erden'e göre bu isyan Arapların değil Mekke Emiri Şerif Hüseyin'in isyanıydı ve İngiliz ajanları tarafından İngiliz altını, İngiliz buğday ve pirinçleriyle elde edilen Çöl Araplarının yardımıydı. 2006: 68–69.
5. Bu kişiler arasında Çolakyan Aram ve Mesrop lider konumundaydı. Bk. Hartunian 1968: 54
6. Mesela yol inşaatlarında görevli bazı mühendisler ayrılıkçı faaliyetlere girişerek Taşnaklarla irtibat kurdular. Maraşlı olup İstanbul Mühendis Mektebi'nden mezun olduktan sonra Ankara-Sivas hattı inşaatında istihdam edilen Nazaret Şerbetçiyan'ın Taşnaksutyun Komitesi'nin üyesi olduğunun ortaya çıkmasıyla yapılan araştırmada Şerbetçiyan'ın maiyetindeki Ermenilerle ve askerî doktor Hristo ile devlet aleyhine faaliyetlerde bulunduğu belirlenmiştir. Bk. Mutlu 2007: 146.
7. Bazı kaynaklar Zeytunluların bu isyanı, devletin Ermeni ırkını imha için savaşı bahane edeceğini sezdiklerinden çıkardıklarını iddia ederler. Bk. Bryce- Toynbee 2006: 243.
8. Bogos Nubar Paşa, aynı zamanda Fransızlarla da temas hâlindeydi. Fransız Dışişleri Bakanı 1916 yılı sonlarında Bogos Nubar Paşa'dan kurulacak Doğu lejyonu için Suriyeli ve Ermenilerden gönüllü toplamasını isteyerek bunun karşılığında savaştan sonra Fransa'nın payına düşecek olan Kilikya'nın Ermenilere verileceğini vaat edecektir. Paşa bakana cevaben yazdığı mektubunda "Ermenistan'ın kaderi müttefik devletlerin elindedir. Bana yapılan bir davete büyük bir şevk ve arzu ile karşılık veriyorum, çünkü ben cumhuriyetten, zaferden sonra milli isteklerimizin tam ve kesin olarak sonuçlanacağı konusunda söz almış bulunmaktayım…" ifadelerini kullanacaktır. Daha ayrıntılı bilgi için bk. Uras 1987: 630. Kilikya'nın Ermenilere verilmesi için Akdeniz'e inmeye çalışan Rusya'nın gayretleri konusunda bk. Bayur 1983: 25–30.
9. Nitekim Mart ayında Zeytun'da yaşanan isyan hareketi sonrasında tutuklanan kişilerden bazılarının ev ve üzerlerinde yapılan aramalar sonucunda Bogos Nubar Paşa ile haberleştikleri hatta Nubar Paşa'nın Çakır oğlu Bedros'a kendilerini koruyup kolladıklarına dair mektup gönderdiği, Bedros'un da oğlu Vartuvar'la beraber bu mektupları halkın duyacağı şekilde yayımladığı belirlenmiştir. Ayrıntılı bilgi için bk. Arşiv Belgelerinde…2008:.40, 83, 87.
10. Zeytun Ermeni Marhasası Ohannes Efendi'nin Divan-ı Harb'e sevk edilme işlemlerinin başlatıldığı hakkında bk. (DH. EUM, 2.Şb, 68/20); ayrıca bk. Osmanlı Belgelerinde…2007: 91.
11. Bu sayının 3000 olduğu yönünde iddialar için bk. Hartunian, s.54; 5000 olduğu iddiaları için bk. Kerr 1973: 17.
12. Şehit düşen Osmanlı askeri sayısının 300 olduğu iddiası için bk. Bryce- Toynbee 2006: 267.
13. Başka bir belgede ölen eşkıya sayısı 37 olarak verilirken 100'ünün de yaralandığı bilgisi yer almaktadır. Bk. (ATASE, BDH, Kl. 2287, Dos.32–12, Fh.1–32,33).

Ölen asker sayısının 200–300 olduğu ve olayların sebebinin askerlerin evleri aramasından kaynaklandığı hakkında bk. (Kerr 1973: 16–17). Zeytun'da yaşanan bu olaylara hiç yer vermeksizin jandarmaların Ermeni kadınlarını rahatsız ettiği ve buna karşı çıkan 32 Ermeni gencinin manastıra sığındığı iddiaları için bk. Tuğlacı 2004: 661.

14. Ayrıca Mısır'da bulunan Bogos Nubar Paşa'nın tarımsal faaliyetleri için bk. Tuğlacı 2004: 684.

Kaynakça

1. Arşiv Belgeleri

a) Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA)

Hariciye Siyasî Kısım Evrakı (HR. SYS.), 119/16; 84/18.

Dâhiliye Nezareti İdarî Kısım Belgeleri (DH. İD.), 222/21.

Dâhiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye 2.Şube, 5/32; 9/78; 54/20-7; 54/20-8; 54/20-10; 54/20-12; 54/20-13; 54/20-14; 54/20-15; 54/20-16; 54/20-17; 54/20-19; 54/20-30; 54/20-31; 54/20-34; 54/20-36; 54/20-37; 54/20-47; 54/20-48; 54/20-49; 68/11; 68/20; 68/30-1; 68/31.

Meclis-i Vükela Mazbataları (MV), 173/2.

b) Genelkurmay Başkanlığı Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Arşivi (ATASE), Birinci Dünya Harbi Kataloğu (BDH), Klasör Numarası (Kl.):2287, Dosya Numarası (Dos.):32–12, Fhrist (Fh.):1,2,3,6,8, 1-10, 1-12, 1-14, 1-16, 1-18, 1-32, 1-33; Kl.2291, Dos.24-27, Fh.6.

2. Araştırma ve Tetkik Eserler

Arşiv Belgelerinde Ermeni Faaliyetleri 1914–1918 (2008). C. VIII. Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yay.

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (1982). 81. 15–17.

Avagyan, Arsen (2005). *İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Ermeni Siyasi Partileri Arasındaki İlişkiler*. çev. L. Denisenko. *Ermeniler ve İttihat ve Terakki İşbirliğinden Çatışmaya*, İstanbul: Aras Yay.

Bayur, Yusuf Hikmet (1983). *Türk İnkılâbı Tarihi*. C. III. Ankara: TTK Yay.

Belgelerle Ermeni Sorunu (1992). Ankara: Genelkurmay Askerî Tarih Stratejik Etüt Başkanlığı Askerî Tarih Yay.

Beylerian, Arthur (1983). *Les Grandes Puıssances, L'empire Ottoman et les Arméniens dans les Archives Françaises(1914–1918)*. Préface de Jean-Baptiste Duroselle. Paris: Publications de la Sorbonne.

Bildirici, Yusuf Ziya (1999). *Adana'da Ermenilerin Yaptığı Katliamlar ve Fransız-Ermeni İşbirliği*. Ankara: Köksav Yay.

Bryce, James-Toynbee, Arnold (2006). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Ermenilere Yönelik Muamele 1915- 1916*. çev. Tuygan, Attila ve Jülide Değirmenciler. C. 2. İstanbul: Pencere Yay.

Cemal Paşa (1996). *Hatırât*. Haz. Metin Martı. İstanbul: Arma Yay.

Dilan, Hasan (2005). *Fransız Diplomatik Belgelerinde Ermeni Olayları.* C. I, Ankara: TTK Yay.

Erden, Ali Fuat (2006). *Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye Hatıraları*. Haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.

Ermeni Komitelerinin Â'mâl ve Harekât-ı İhtilaliyyesi (1983). Haz. H. Erdoğan Cengiz. Ankara: Başbakanlık Basımevi.

Eyicil, Ahmet (1999). *Osmanlı'nın Son Döneminde Maraş'ta Ermeni Siyasi Faaliyetleri*. Ankara: Gün Yay.

Gürün, Kamuran (1985). *Ermeni Dosyası*. Ankara: TTK Yay.

Hartunian, Abraham H. (1968). *Neither to Laugh nor to Weep a Memoir of the Armenian Genocide*. translated from the original Armenian manuscripts by Hartunian. Vartan. Boston: Beacon Press.

Hovannisian, Richard G. (1967). *Armenia on the Road to Independence 1918*. Berkeley: University of California Press.

Kaçaznuni, Ovannes (2005). *Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok*. çev. A. Acaloğlu. İstanbul: Kaynak Yay.

Keiler, Barbara Jean(1969). *The United States and Armenia, 1914 to 1920: The Armenian Mandate*. PHD thesis: California State College at Fullerton.

Kerr, Stanley E. (1973). *The Lions of Marash: Personel Experiences with American Near East Relief 1919–1922*. Albany: State University of New York Press.

Kurat, Yuluğ Tekin (1985). "Doğu Anadolu'da Ermeni Sorunu(1900–1920)". *Tarih Boyunca Türklerin Ermeni Toplumu ile İlişkileri Sempozyumu*. 227–242.

Mutlu, Cengiz (2007). *Birinci Dünya Savaşı'nda Amele Taburları 1914–1918*. İstanbul: IQ Yay.

Osmanlı Belgelerinde Ermenilerin Sevk ve İskânı (1878–1920) (2007). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yay.

Özdemir, Hikmet vd. (2004). *Ermeniler: Sürgün ve Göç*. Ankara: TTK Yay.

Parmaksızoğlu, İsmet (1981). *Ermeni Komitelerinin İhtilal Hareketleri ve Besledikleri Emeller*. Ankara: DSİ Basım.

Pomiankowski, Joseph (2003). *Osmanlı İmparatorlğunun Çöküşü 1914–1918 1. Dünya Savaşı*. çev. Kemal Turan. İstanbul: Kayıhan Yay.

Sonyel, Salahi (2001a). "Hristiyan Azınlıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemi". *Yeni Türkiye Ermeni Sorunu Özel Sayısı*. C. II.38. 687–691.

Sonyel, Salahi (2001b). *The Great War and the Tragedy of Anatolia*. Ankara: TTK Yay.

Süslü, Azmi (1990). *Ermeniler ve 1915 Tehcir Olayı*. Ankara: Yüzüncü Yıl Üniversitesi Yay.

Talat Paşa'nın Anıları (2003). Haz. Alpay Kabacalı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yay.

Tuğlacı, Pars (2004). *Tarih Boyunca Batı Ermenileri* C. 3. İstanbul: Pars Yay.

Uras, Esat (1987). *Tarihte Ermeniler ve Ermeni Meselesi*. İstanbul: Belge Yay.

Walker, Christopher J. (1990). *Armenia The Survival of a Nation*. New York: St Martin's Press.

The Relations between Entente States and Ottoman Armenians during First World War and the 1914/1915 Zeitun Rebellions

Nejla Günay[*]

Abstract: After the beginning of the First World War, the Ottoman state declared mobilization, but various Armenian communities, and especially the Zeitun Armenians, did not obey these orders. While certain Armenians who had previously joined the army escaped from their military duties, others served the Russian army against the Ottomans. The Zeitun Armenians started rebellion against the Ottomans both before and during the war, thinking that they could win their independence once the Entente States won the war. They therefore forced some sections of the Ottoman army to struggle with inner security, keeping them away from the fighting front. In this study, the relations between Zeitun Armenians and Entente States, and the causes and effects of their rebellions will be investigated.

Key Words: World War I, Zeitun, Russia, England, Armenians.

[*] Gazi University, Gazi Faculty of Education, Department of History / ANKARA
ngunay@gazi.edu.tr

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Отношения государств Антанты с армянами Османской империи во время первой мировой войны и Зейтунские восстания 1914-1915 гг.

Нежла Гюнай*

Резюме: Некоторые армяне, в первую очередь зейтунские армяне не подчинились приказу о мобилизации, объявленной Османским государством по поводу начала Первой мировой войны. Тогда, как часть мобилизованных армян бежала из османской армии, часть их них перешла на сторону русской армии и воевала в составе передового отряда против османского государства. Зейтунские армяне, надеясь получить независимость в случае победы стран Антанты, подняли восстание против османов до и во время войны. Таким образом, часть воевавшей османской армии была снята с передовой фронта для поддержания безопасности внутри страны. В данной статье рассматриваются отношения зейтунских армян с государствами Антанты и как результат этого причины и последствия армянских восстаний.

Ключевые Слова: Первая мировая война, Зейтун, Россия, Англия, армяне.

* Университет Гази, педагогический факультет, кафедра истории / Анкара
ngunay@gazi.edu.tr

билиг ✦ Осень 2009 ✦ Выпуск: 51: 85-104
© Полномочный Совет университета имени Ахмета Ясави